

FIGYELŐ

BLAZOVICH LÁSZLÓ: VÁROSOK AZ ALFÖLDÖN A 14–16. SZÁZADBAN

Ismertetésünkben *Blazovich László* levéltár-igazgató, jogtörténész professzor legújabb munkájára, az alföldi városfejlődésről alkotott monográfiájára kívánjuk felhívni az olvasó figyelmét, mivel a megjelent alkotás mind a társadalom-, mind a jogtörténet művelői számára számos új ismeretanyagot és eredményt tartalmaz.

A szerző az egyetemen elsődlegesen középkori peres eljárást tanít. Munkáját interdiszciplinárisan alkotta meg, azaz nem csupán a gazdaság- és társadalomtörténet keretein belül mozogott, hanem komplex, levéltári forrásokat is felhasználó, jogtörténeti vonulattal is bíró könyvet jelentetett meg.

Korábbi kisebb tanulmányaiban és egyéb írásaiban már részletesen foglalkozott a dél-alföldi régió urbanizációjával, a középkori mezővárosok fejlődésével. Műveiből kiemeljük a Hódmezővásárhelyről, Szegedről, Gyuláról, Szabadkáról, Makóról és általában e régióról készült tanulmányait, mint munkásságának meghatározó állomásait. Ezen felül foglalkozott az alföldi település- és úthálózat kialakulásával, a déli szlávok magyarországi helyzetével és a középkori állattartással is. Jogtörténeti munkáiból szólunk a városi magisztrátusokat bemutató tanulmányairól, a feudális peres eljárással foglalkozó írásairól és a plébániák történetével megismertető alkotásáról is. Ezen munkáiról jelen könyve bevezető fejezetének végén ismertetés is olvasható.

A jelenlegi, ajánlott monográfiája másfél évtizedes kutató munka gyümölcse, amely a *Dél-alföldi évszázadok* című sorozat 17. köteteként jelent meg Szegeden 2002-ben Csongrád Megye Önkormányzata, a Szeged Megyei Jogú Város Kulturájáért Közalapítvány és a Nagyalföld Alapítvány támogatásával a Csongrád Megyei Levéltár kiadásában. A művet illusztráló térképeket *Kratochwill Mátyás*, a fotókat *Lőkös Sándorné* készítette.

A szerző célja könyvének megírásával az volt, hogy funkcionális szemléletű megközelítésben igazolja: a magyarországi alföldi mezővárosok is részei voltak az európai városi struktúrának, azaz az Alföld nem városoktól mentes, hanem azokkal tarkított régióként létezett, még ha ezek a települések kinézetre különböznek is nyugat-magyarországi testvéreiktől. A mezővárosok nemcsak centrális hely szerepüket kijelölő mutatóikban, hanem jogi helyzetüket tekintve is hasonlóak voltak az ország más területén elhelyezkedő településekhez.

A szerző vizsgálódásainak kezdő időpontjául azért a 14. évszázadot jelölte meg, mert a korábbi időszakokból ritkán állnak rendelkezésünkre érdemi források az alföldi mezővárosok múltjából, másfelől ezen időszak második felében indult meg az említett városok kifejlődésének és felemelkedésének azon folyamata, amely a 16. század első harmadában érte el tetőpontját – amint azt más tudósok (*Kubinyi András*, *Szakály Ferenc*) is megállapították. Az alföldi városok fejlődése és életútja a törökök előrenyomulásáig folyamatos volt; ez indokolta a kutatások kiterjesztését a 16. század végéig.

A forrásanyagot a felhasznált szakirodalom és a primer okleveles anyag jelentette. A munka elkészítéséhez jelentős segítséget nyújtott *Veress Endre* gyulai oklevéltára, valamint Szeged jól feltárt okleveles forrásanyaga (*Reizner János*, *Érszegi Géza*). A szerző haszonnal forgatta a családi oklevéltárak emlékeit is a városi oklevéltárak hiánya miatt. Másrészt elengedhetetlenül fontos kútfőt jelentettek a néprajzi, társadalomtörténeti és egyéb adatokat

tartalmazó városi jogkönyvek és a tárnoki jog ismerete is. Kiemelendő közülük a *Budai jogkönyv* magyar nyelvű kiadása. Szintén érdekes adatgyűjtésre adtak lehetőséget a 16. századi defterek (adó)jegyzőkönyvei és Debrecen város magisztrátusának kiadott jegyzőkönyvei.

A szakirodalomban az átfogó jellegű művektől a helytörténeti részletező írásokig valamennyi szerephez jutott a mű megszületésében. A földesúri, azaz mezővárosok témakörében emelendő ki; helytörténetben pedig Budapest, Szeged, Debrecen, Cegléd, Makó és Gyula története említendő a kortárs alkotók művei köréből. A szerző a 19. századi írásokat is forgatta; például *Reizner János* ismert Szeged-monográfiáját vagy *Szűcs Istvántól* Debrecen szabad királyi város történetét (1871). A könyvben gazdag szakirodalom-jegyzék is található; ebben negyvenkét oldalon keresztül (!) olvashatjuk a felhasznált források lajstromát.

A három főrészből álló mű komplex szerkezetben mutatja be a mezővárosok vizsgált korbéli jellemzőit. Mivel a várostörténet ezerarcú, a szerző figyelme kiterjedt mind a földrajzi-geográfiai, mind a gazdasági-településszerkezeti, mind a társadalmi-jogi analízisre, e gondolatkörök tagolják a korábbi szerzők tudományos eredményeit bemutató historiográfiai bevezetés után három részre a monográfiát.

Mivel a holocén kori Alföld az a 100 km²-es földrajzi tér, amelyen a kutatott településhálózat kifejlődött, ezért az elemzések a tájegység földrajzi bemutatásával kezdődnek külön figyelemmel az emberi élet kialakítására alkalmas, város- és civilizációteremtő feltételekre, a táj és az ember viszonyára.

A középkori településhálózat vázlatában a szerző vizsgálta a városok kialakulásának rendszerét, s kategóriáit elsődlegesen *Heinz Stooß* munkássága alapján állította fel. E szerint a városfejlődés első szakasza az anyavárosok születése volt a 12–13. században, majd ezt követték a példájukra alapított nagyobb városok, utána a kis városok, végül a törpevárosok a 15. század derekán. *Stooß* osztályozását felhasználva az Alföld két legnagyobb városa Pest mellett mindenképpen Debrecen és Szeged volt, az előbbi lakossága a hódoltságból menekültek befogadása miatt a 16. évszázad végére már a 11 ezer polgárt is elérte. Többségében megállapítható, hogy míg a nyugati országrészek városainak gyarapodása az 1400-as évek második felére mérséklődött, addig az alföldieké éppen ebben az időben prosperált. Érdekes, hogy a prédiomok, szállások, aprófalvak jelentős része eltűnt ebben az időszakban, s helyettük megjelentek a mezővárosok és az óriásfalvak. A települések kialakulását segítő tényezőket figyelembe véve elmondható, hogy többük együttes jelenléte eredményezhette város kialakulását. Ezen tényezőkben a geográfiai adottságok (folyók, tavak, kutak közelsége) mellett a forgalmi és közlekedési jellegzetességek is figyelemre méltóak.

Ettől a gondolatától vezérelve szentelt a szerző egy teljes fejezetet a középkori alföldi úthálózat kialakulásának, bemutatva a korabeli közlekedést meghatározó tényezőket. Felismerte, hogy az út- és településhálózat kölcsönös egymásra hatásban fejlődött ki, mivel az utak településtől településig vezettek. Kiemelkedett az úthálózatból a *magna via* típusú nyomvonal, amelyen egymással szemben két kocsis is elfért – ezek voltak korszakunk „főutjai”. A szerző rámutatott arra, hogy számos mai útvonal őse már a 15. században is létezett. Külön vizsgálta a folyó völgyek úthálózatát, benne a Maros és a Körösök vidékét. Számba vette a Budáról és Pestről az Alföld felé induló útvonalak lehetséges állomásait az akkori települések neveinek felemlítésével. Ismeretes, hogy a kereskedelmi utak, a sószállítás csomópontjai és a révhelyek kedveztek a városok kialakulásának, ebből következik azon megállapítása, hogy számos út és településmag már a honfoglalás idején is létezhetett.

A harmadik várostelepítő tényező az állattartással kapcsolatos: a téli szállásterületek szintén későbbi települések geneziséét jelentették, akárcsak a rideg állattartás „üzemhelyei”, a kertek, amelyek – a tihanyi alapítólevélből is kiolvashatóan – az ország nyugatibb területeire is áterjedtek.

A könyv egyik legérdekesebb fejezetét a dél-alföldi városok 14–16. századi alaprajzával, városképével, társadalmi tagozódásuk térbeli rendjével foglalkozó fejezet jelenti, amely a középkori utcahálózat kérdését is elemzi. Térképekkel illusztrálva rekonstruálja a szerző a korabeli települési struktúrát a mai alaprajzokra vetítve, ezáltal szemléltetve a városok fejlődés folyamatát. Az egyes adatokat a török defterek adójegyzékei szolgáltatják leginkább a tudomány számára, amelyek az elkészülésükkor létező állapotok hű vázlatát adják.

Az alföldi korabeli utcafogalom jelentősen különbözött a maitól. Az utcák nem csupán házakkal határolt egységeket jelentettek a közlekedés számára, hanem a fontosabb utcák nevével egész városrészeket jelöltek. Ezek feleltek meg a nyugati városnegyedeknek. Az utca a városszerkezet szervezője lett, amely a közigazgatás tervezésében nyert jelentőséget. A szerző kitűnő példaként Debrecenre idézte, amely helytörténetéről e sorok írója is több tanulmányt készített. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a városban meghatározó hat utca (Piacz, Péterfia, Csapó, Hatvan, Czegléd, Varga utca) a városi belső igazgatás alapegységévé vált, s még a 19. század derekán, sőt második felében is befolyásolta a közgondolkodást. Utcánként rendelték el még 1848–1861–1867-ben is a tisztújításokat, s a szavazás területi rendje is az utcák elhelyezkedéséhez igazodott a városházán. Az utcákban kisebb egységekként a tizedek szerveződtek meg még a középkorban, amelyek szintén tovább éltek, s például a választásokkor a polgárok tizedenként vezetőik, a tízházgazdák irányítása mellett szavazhattak. A népszámlálást, az adókievetéseket is utcánként szervezték, amelyek élén az utcabeli kapitányok álltak, sőt Debrecenben még utcai bíróságokat is felállítottak – igaz, nem nagy sikerrel.

A szerző részletesen bemutatta az utcák jelentőségét, azok és neveik kialakulását, az ezen szempontból vett városszerkezeteket (egy utcás település, keresztbordás elrendezés, orsó forma, raszter rendszer, piacutcás városok). Táblázatban jelenítette meg a lakosság és az utcák számának viszonyát.

A szerző, mivel a jogtörténeti tanszék társprofesszora is Szegeden, könyvének harmadik részét a városok jogi helyzetének vizsgálatára használta fel. Fő kérdése abban fogalmazódott meg, mi különbözteti meg a királyi szabad városokat a földesúri mezővárosoktól, s az utóbbiaknak milyen altípusai léteznek, ezek hogyan viszonyulnak a nagyobb falvakhoz. Az elhatárolás alapja a privilégiumok és a megszerzett jogok természetében rejlik. Míg a „valódi”, azaz királyi szabad városok a megszerzett kiváltságaikkal szabadon élhettek (bíró- és plébános-választás, a tulajdon szabadsága, kereskedelmi-gazdasági szabadságok), s a privilégium a *communitas* illette meg, addig a mezővárosokban (*civitas-oppidum*, *oppidum*, *possessio-oppidum*) a földesúr és a polgárok együtt alakították ki a mindenkori jogi helyzetet, amely ekként erősen függött a földesúr személyétől, tehát nem is volt feltétlenül állandó.

Másik irányban, a falvaktól a földesúri várost a mégis csak meglévő, bizonyos fokú belső autonómia és önkormányzatiság differenciálta a szerző szerint, továbbá az, hogy a polgárok nem közvetlen úton, hanem képviselőik által érintkeztek urukkal, vagy annak helyi megbízottjával.

Megállapította, hogy az európai városjog minden elemét tartalmazó budai városjog, mint a tárnoki joga alapja is egyben, nem csak a tárnoki (szabad királyi) városokban volt jellemzően alkalmazott, hanem annak számos eleme – részint a gyakorlat, részint a jogadományozás útján – beszívargott az egyéb királyi szabad, sőt még a földesúri (mező)városokba is. Tehát hasonló jog és jogszemlélet fűzte egybe a magyar városok lakóit. A szerző ezen megközelítésből vizsgálta egységességre törekedve a városi igazgatás alsóbb szintjeit, benne Szeged, Gyula, Hód(mező)vásárhely, Debrecen részletezésével, kiemelve a már említett utcakapitányok és tízházgazdák jelentőségét.

Nagy ívű vállalkozása volt a városi peres eljárás ismertetése, amely a könyv talán legérdekesebb fejezetének tekinthető. Rendkívül gazdag jegyzőkönyvi forrásanyagra támaszkodva, számos konkrét jogesetet felhozva illusztrálta a szerző a középkori törvénykezés és peres

eljárás rendjét; az eljárás helyét, idejét, a perszemélyek mivoltát, az eljárás szakaszait, a fogadott s hivatásos bírák és az esküdtek szerepét, az alkalmazott eskük természetét, az ítéleteket és az alkalmazott szankciók neveit (*sententia capitalis, amissio bonorum, sententia emendae capitis, sententia infamiae, emenda linguae* stb.). Külön számolt be a büntetések végrehajtásának – avagy végre nem hajtásának – jogi jelentőségéről, s számba vette a leggyakrabban előforduló büntetendő cselekményeket is (szitkozódás, káromkodás, lopás-tolvajlás, állatok eltulajdonítása, házasságtörés, patvarkodás stb.). Külön érdekességként mutatta be a privilégiumoktól és aktuális földesuraktól függő jogorvoslati rendszer sajátosságait is.

Szintén a jogtörténet körébe tartozik a plébániák és plébános-választások témája is, amellyel foglalkozó fejezetben egyéni értelmiségi pályaképek is kirajzolódnak az olvasó előtt. Megismerhetjük a plébános jogi és valós társadalmi helyzetét, kvalifikáltságának feltételeit, jövedelmeit és azok felhasználásának formáját s kötelezettségét.

A szerző a kitűzött céljának megfelelően társadalmi, gazdasági, jogi környezetben bizonyította művében azt, hogy bár az alföldi városok megjelenésükben jelentősen különböztek a nyugat-európai vagy nyugat-magyarországi megfelelőiktől, azonban mind funkcionálisan, mind gazdasági- (köz)jogi dimenziójukban hasonlóak voltak hozzájuk. Az eltérő domborzati feltételek, az állattartás kiemelkedő szerepe, a földesúri függés más arcot formált ugyan, de szubsztanciális lényegét tekintve az alföldi mezőváros is része az európai városrendszernek – még ha sajátosan is.

A könyv számos vonatkozásában: jelesen komplex jellegében, a felhasznált források sokszínűségében, a vizsgált témáiban, a helytörténeti kutatások aktív felhasználásában *novum* a hazai szakirodalomban, s meleg szívvel ajánljuk minden, a városi lét és igazgatás története iránt érdeklődő olvasó számára.

Antal Tamás